

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ГРИПІЧ ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 338.22:316.42

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ ТА ЗМІЦНЕННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним господарством

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Державній навчально-науковій установі «Академія фінансового управління»

Науковий керівник: академік НАН України,
доктор економічних наук, професор
Єфименко Тетяна Іванівна,
Державна навчально-наукова установа «Академія фінансового управління», президент

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Іляш Ольга Ігорівна,
Міжнародний університет фінансів,
проректор з наукової та міжнародної діяльності;

доктор економічних наук, доцент
Люльов Олексій Валентинович,
Сумський державний університет,
завідувач кафедри маркетингу

Захист відбудеться «15» травня 2021 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради, шифр Д 64.251.01, у Науково-дослідному центрі індустріальних проблем розвитку НАН України за адресою: 61166, м. Харків, пров. Інженерний, 1а, 5-й поверх.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України за адресою: 61166, м. Харків, пров. Інженерний, 1а.

Автореферат розісланий «14» квітня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. М. Красносова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Забезпечення соціальної безпеки країни, зважаючи на світову економічну кризу, пандемію COVID-19, посилення впливу зовнішніх і внутрішніх загроз національним інтересам у соціальній сфері, набуває винятково важливого значення.

Основні показники соціального розвитку України нижчі за середні, ніж у країнах ЄС. Так, значення Індексу людського розвитку України у 2019 р. склало 0,779 (74 місце серед 189 країн світу) при середньому значенні цього показника в країнах ЄС – 0,897. А значення Індексу соціального прогресу, що вимірює досягнення країн світу з точки зору суспільного добробуту та соціального прогресу, у 2020 р. відповідно в Україні – 73,38 (63 місце серед 163 країн світу), а в середньому по країнах ЄС – 86,8. Українці живуть в середньому на 8 років менше, ніж у країнах ЄС (очікувана тривалість при народженні складає в Україні 72 роки проти 80,1 року в країнах ЄС). Сповільнення соціального розвитку зумовлено, в першу чергу, низьким рівнем валового внутрішнього продукту в розрахунку на душу населення (у 2019 р. – 2963,5 доларів США в Україні проти в середньому по країнах ЄС – 32657,5 доларів США).

Україна, на жаль, є однією з найбідніших європейських країн. За даними Євростату, найнижча мінімальна заробітна плата у 2020 р. була зафіксована у Болгарії – 312 євро, а в Україні вона становить 4723 грн (170,6 євро). У нашій країні спостерігається суттєве розшарування населення за доходами (у 2019 р. на 10 % найбіднішого населення припадало лише 4,4 % сукупних доходів, а на 10 % найбільш заможних – 21,4 %).

Зазначені дані свідчать про загострення соціальної небезпеки, що потребує формування системи убезпечення соціальної сфери національної економіки. Забезпечення соціальної безпеки спрямовано на захист національних інтересів у соціальній сфері від зовнішніх і внутрішніх загроз шляхом розробки та реалізації державної соціальної політики, спрямованої на підвищення рівня та якості життя населення в країні, розширене відтворення, людський розвиток і соціальний прогрес.

Теоретико-методологічні засади забезпечення соціальної безпеки висвітлено в працях науковців: К. Багмет, Д. Біго, А. Бризгаліної, Б. Бузана, Д. Зеркалової, О. Іщенко, О. Іляш, О. Коваля, Н. Коленди, О. Новікової, Ю. Харзішвілі. Системно вивчають проблеми державного регулювання та формування системи забезпечення соціальної безпеки країни В. Геєць, Г. Брундтланд, Е. Вайнінг, Д. Веймер, О. Власюк, З. Живко, В. Загорський, М. Кизим, Б. Кросбі, Е. Лібанова, О. Люльов, Д. Л. Медоус, А. Осепік, Ж. Солан, Р. Солоу, В. Хаустова та ін. Дослідження та розробки цих науковців є значним внеском у вирішення питань щодо забезпечення соціальної безпеки країни. Проте подальшої розробки потребують теоретико-методичні засади формування напрямів зміцнення соціальної безпеки країни. Необхідність удосконалення методичного інструментарію до оцінювання соціальної безпеки країни,

структуризації загроз соціальній безпеці, моделювання впливу якості життя, рівня життя та державного регулювання соціальної сфери на економічний розвиток зумовили вибір теми, мети та завдань дисертаційної роботи.

Актуальність, теоретичну та практичну значущість у національному та міжнародному вимірах підтверджує огляд наукових досліджень за вказаною проблематикою, оприлюднений у міжнародній наукометричній базі Web of Science Core Collection.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалася відповідно до планів науково-дослідних робіт Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління» за темою: «Вплив вікової структури населення на видатки бюджету в середньо- та довгостроковій перспективі» (ДР № 0108U008715), у межах якої здійснено діагностування проблем забезпечення соціальної безпеки й удосконалено методичний підхід до оцінювання рівня соціальної безпеки України та країн ЄС; а також наукових досліджень Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України за темою: «Теоретико-методичне забезпечення обґрунтування соціальних стандартів нової якості життя населення України» (ДР № 0120U103212), в межах якої проведено факторний аналіз чинників впливу на якість життя населення.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в розвитку теоретико-методичних положень і розробці науково-практичних рекомендацій щодо оцінки та зміцнення соціальної безпеки України.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

розкрити науково-теоретичні підходи до розуміння змісту та компонентного складу поняття «соціальна безпека»;

актуалізувати та структурувати загрози соціальній безпеці України;

діагностувати проблеми забезпечення соціальної безпеки країн ЄС та України;

запропонувати методіку інтегральної оцінки соціальної безпеки країни;

розробити методичний інструментарій оцінки факторів впливу на якість життя населення України;

окреслити напрями зміцнення соціальної безпеки України.

Об'єктом дослідження є процеси забезпечення соціальної безпеки країни.

Предметом дослідження є теоретичні і методичні положення та науково-прикладний інструментарій оцінки та зміцнення соціальної безпеки країни.

Методи дослідження. Для виконання поставлених у дисертації завдань використано загальнонаукові й емпіричні методи дослідження, а саме: *монографічний, трендовий і бібліометричний аналіз* – у процесі формування понятійно-категоріального апарату у сфері соціальної безпеки; *метод аналізу ієрархій* – для структуризації загроз соціальній безпеці країни; *структурний та порівняльний аналіз* – для діагностування проблем забезпечення соціальної безпеки України та країн ЄС; *кореляційний, таксономічний та кластерний аналіз* – для інтегрального оцінювання

рівня соціальної безпеки України та країн ЄС; *факторний аналіз* – для аналізу факторів впливу на якість життя населення в Україні; *історичний метод* – для дослідження становлення і розвитку системи нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки України та етапів його трансформації; *регресійне моделювання* – для визначення впливу якості життя, рівня життя та дієвості державного регулювання соціальної сфери країни на рівень економічного розвитку держави.

Для розрахунків використано програмні продукти Stata 14/SE та EViews, для *бібліометричного аналізу* – інструментарій VOSViewer v. 1.6.10, для *трендового аналізу* – Google Trends.

Інформаційно-фактологічною базою дослідження постали законодавчі та нормативно-правові акти, що регламентують забезпечення національної та економічної безпеки України; дані Державної служби статистики України, міжнародних індексів і рейтингів, Світового банку, Євростату; теоретичні та методичні розробки вітчизняних і зарубіжних учених з питань соціальної безпеки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у подальшому поглибленні теоретико-методичних положень, а також обґрунтуванні науково-практичних рекомендацій щодо забезпечення соціальної безпеки країни. Під час дослідження було отримано наукові результати різного ступеня новизни:

дістали подальшого розвитку:

методичний підхід до інтегральної оцінки соціальної безпеки країни, який, на відміну від наявних, передбачає її проведення по таких складових – якість життя, рівень життя, державне регулювання – і враховує загрози соціальній безпеці країни, що дозволяє визначити рівень і диспропорції розвитку, та може слугувати основою для формування напрямів зміцнення соціальної безпеки країни;

методичні положення щодо оцінки факторів впливу на якість життя населення України, які, на відміну від наявних, передбачають її проведення шляхом реалізації ряду етапів: формування інформаційного масиву даних показників рівня та якості життя населення України; виявлення чинників впливу на якість життя населення України (вибір методу екстракції факторів, визначення кількості факторів, оцінку факторних навантажень, обертання факторів (за необхідності), інтерпретація факторів); виявлення факторів впливу на якість життя населення; розробку пропозицій щодо забезпечення соціальної безпеки країни, що дозволяє здійснювати вибір важелів державного регулювання соціальної сфери країни;

методичне забезпечення визначення впливу якості життя, рівня життя та дієвості державного регулювання соціальної сфери країни на рівень економічного розвитку держави, яке, на відміну від наявних, передбачає застосування регресійного моделювання, що дає можливість формувати та вживати науково обґрунтованих заходів щодо забезпечення соціальної безпеки країни;

теоретичні та прикладні засади формування напрямів зміцнення соціальної безпеки країни, які, на відміну від наявних, передбачають: діагностування проблем у

забезпеченні соціальної безпеки країни → структурування загроз соціальної безпеки країни → інтегральне оцінювання рівня соціальної безпеки країн ЄС та України → кластеризацію країн ЄС та України за рівнем соціальної безпеки → моделювання впливу компонент соціальної безпеки країн ЄС та України на їх економічний розвиток → формування напрямів зміцнення соціальної безпеки країни, що доцільно враховувати при корегуванні державної соціальної політики, розробці оперативних і стратегічних програм її реалізації;

удосконалено:

систему показників оцінювання соціальної безпеки країни, яка, на відміну від наявних, ґрунтується на структуруванні загроз соціальної безпеки, включає як інтегральний, так і часткові показники, що характеризують рівень життя, якість життя та дієвість державного регулювання в соціальній сфері, і сформована із використанням міжнародних індексів і рейтингів, що дає можливість визначити рівень соціальної безпеки України та країн ЄС і здійснити їх кластеризацію;

сутність поняття «соціальна безпека», під яким, на відміну від наявних, розуміється складова безпеки національної економіки, стан захищеності національних інтересів у соціальній сфері від зовнішніх і внутрішніх загроз шляхом розробки та реалізації державної політики, спрямованої на підвищення рівня та якості життя населення в країні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені теоретико-методичні положення доведені до рівня конкретних методичних рекомендацій, спрямованих на зміцнення соціальної безпеки країни.

Наукові результати дисертаційної роботи, що мають прикладний характер, знайшли практичне застосування у державних установах, органах місцевої влади та самоврядування, громадських об'єднаннях. Так, у діяльності Об'єднання промисловців і підприємців Харківської області використано методичні положення щодо оцінювання факторів впливу на якість життя населення України (довідка № 342/1/2 від 15.09.2020 р.); у діяльність Відділу проблем науково-технічного і економічного прогресу регіону Північно-Східного наукового центру НАН і МОН України впроваджено методичне забезпечення визначення впливу якості життя, рівня життя та дієвості державного регулювання соціальною сферою країни на рівень економічного розвитку держави (довідка № 01-06/71 від 15.11.2020 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і практичні результати дисертаційної роботи оприлюднені на семи міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-практичних конференціях, зокрема: «Інноваційні технології в науці, підготовці та перепідготовці фахівців» (м. Одеса, 2007 р.), «Забезпечення якості вищої освіти: сучасний стан та перспективи» (м. Харків, 2019 р.), «Економіка, облік, фінанси та право в умовах глобалізації» (м. Полтава, 2021 р.), «The process and dynamics of the scientific path: collection of scientific papers «SCIENTIA» (м. Афіни, Греція, 2021 р.) «Особливості та передумови соціально-економічного розвитку»

(м. Одеса, 2021 р.), «Сучасні виклики та аспекти інноваційного розвитку економічної науки і практики» (м. Київ, 2021 р.), «Актуальні проблеми, пріоритетні напрямки та стратегії розвитку України» (м. Київ, 2021 р.).

Публікації. За результатами дисертації опубліковано 13 наукових праць, серед яких: 6 статей – у спеціалізованих наукових фахових виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз; 7 тез доповідей – на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях. Загальний обсяг публікацій складає 4,1 ум. друк. арк., з яких авторові належить 3,4 ум. друк. арк.

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, висновки, пропозиції та рекомендації, що виносяться на захист, одержані автором особисто. Внесок здобувача у наукових працях, які підготовлені у співавторстві, наведено у списку праць за темою дисертації. З опублікованих у співавторстві наукових результатів використані лише ті, що одержані особисто автором.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списків використаних джерел до кожного розділу, які у сумі складають 248 найменувань, і 4 додатків. Робота містить 36 таблиць (з них 7 займають 7 сторінок) і 28 рисунків. Обсяг основного тексту дисертації викладений на 168 сторінках машинописного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі подано загальну характеристику роботи, обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслено методи дослідження, відображено наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, наведено дані щодо їх апробації.

У першому розділі – «**Теоретико-методичні підходи до оцінки соціальної безпеки країни**» – узагальнено теоретичні підходи до визначення сутності поняття «соціальна безпека»; структуровано загрози соціальній безпеці України; досліджено наявні підходи до оцінки соціальної безпеки країни.

У період кризових явищ, що відбуваються в Україні, причиною яких стали: пандемія COVID-19, військові дії на сході країни, втрата частини території, падіння рівня життя населення, зростання безробіття та соціальної нерівності тощо, набувають особливої актуальності питання забезпечення соціальної безпеки.

Узагальнення результатів досліджень, поданих у науковій літературі, дозволило виділити підходи до визначення сутності поняття «соціальна безпека», серед яких: адміністративний, статичний, динамічний, відтворювальний, інституційний, комплексний, системний, кількісний.

Поглиблено наукові засади щодо визначення основних тенденцій у наукових дослідженнях у сфері забезпечення соціальної безпеки. Застосований підхід відрізняється від наявних системним поєднанням трендового та бібліометричного

аналізів, які було здійснено із застосуванням сервісу Google Trends і VOSviewer v.1.6.16. Використання у науковому дослідженні зазначеного інструментарію дозволило виокремити основні етапи еволюції наукового та суспільного інтересу до проблеми забезпечення соціальної безпеки.

За результатами бібліометричного та трендового аналізу виявлено, що дослідження з питань соціальної безпеки займають чільне місце у системі економічних досліджень, науковий та користувачський інтерес до яких особливо інтенсифікувався протягом останніх п'яти років, при чому у 2020 р. спостерігалися сплеск інтересу до проблеми і конвергенція трендів їх популярності у зв'язку з пандемією COVID-19. Визначено, що на сучасному етапі розвитку економічних відносин одним із основних пріоритетів забезпечення соціальної безпеки у країнах світу є: формування системи соціального захисту, підвищення рівня та якості життя населення, а також збалансування пріоритетів економічного розвитку із питаннями соціальної справедливості. Виявлено закономірності в таких вимірах: еволюційному: визначено етапи розвитку наукового та громадського інтересу до проблеми соціальної безпеки; географічному: аналіз досліджень за проблемою забезпечення соціальної безпеки дозволив ідентифікувати країн-лідерів за публікаційною активністю; семантичному: під час дослідження було виявлено найбільш актуальні сфери забезпечення соціальної безпеки (рис. 1).

За результатом проведеного аналізу уточнено сутність поняття «соціальна безпека», під яким запропоновано розуміти складову безпеки національної економіки, стан захищеності національних інтересів у соціальній сфері від зовнішніх і внутрішніх загроз шляхом розробки та реалізації державної політики, спрямованої на підвищення рівня та якості життя населення в країні.

Загрози соціальній безпеці характеризуються негативним синергетичним ефектом, взаємодіючи між собою, вони впливають одна на одну та на рівень безпеки національної економіки. Під впливом внутрішнього та зовнішнього середовищ змінюються пріоритетність загроз і рівень їх негативного впливу.

Встановлено сукупність актуальних загроз соціальній безпеці України та визначено їх пріоритетність.

Для структуризації загроз соціальній безпеці України використано метод аналізу ієрархій та проблемно-орієнтований підхід (рис. 2).

Ієрархія пріоритетних актуальних загроз соціальній безпеці України є 5-рівневою. До актуальних загроз, що суттєво впливають на соціальну безпеку України, віднесено: неефективність державного регулювання соціальної сфери національної економіки; зниження темпів економічного розвитку; загрози, що пов'язані з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19), незадовільним станом системи охорони здоров'я та системи соціального захисту; зниженням рівня життя та погіршенням стану здоров'я населення; збільшенням трудової міграції.

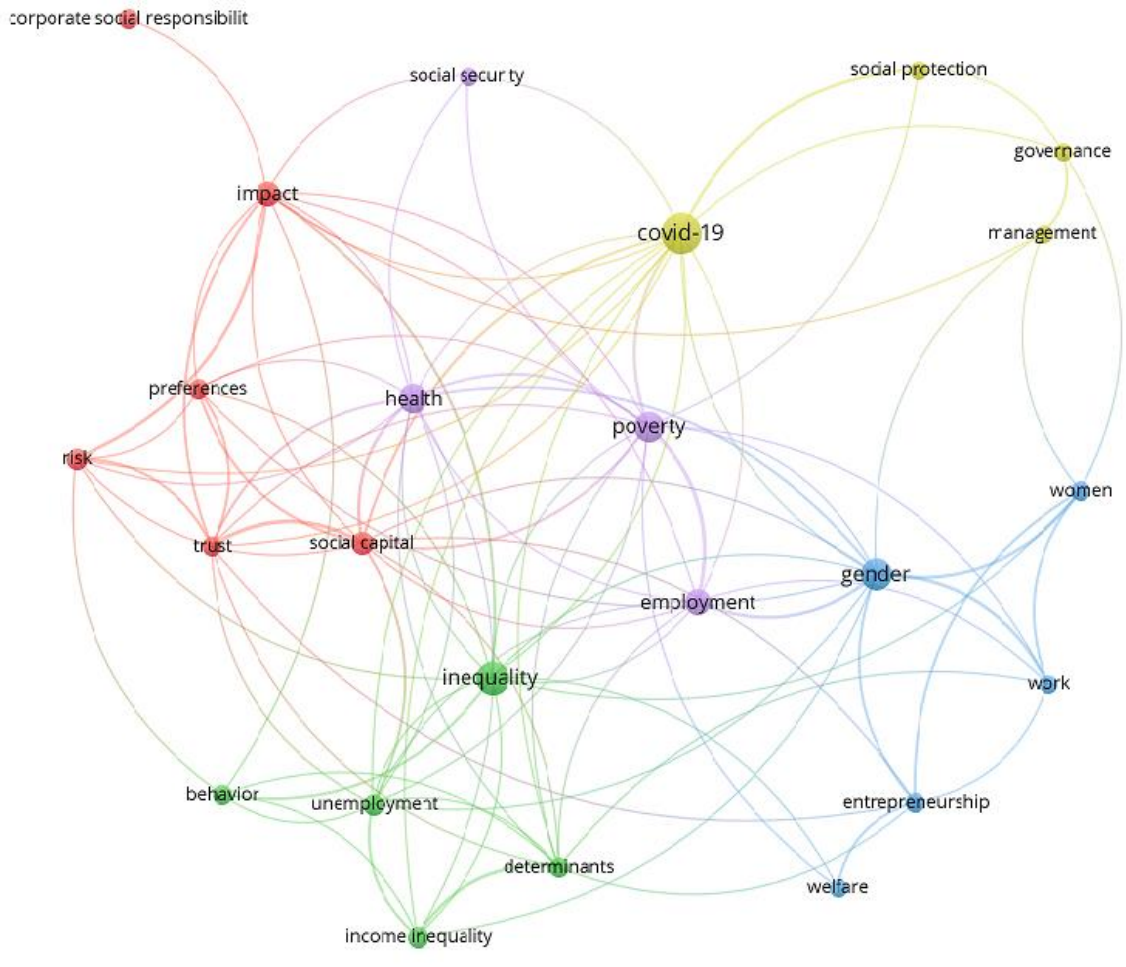

Рис. 1. Результат бібліометричного аналізу релевантних наукових публікацій, проіндексованих наукометричною базою даних Web of Science Core Collection протягом 2018–2021 рр. з використанням інструментарію VOSviewer

Проведено аналіз методичних підходів до оцінювання соціальної безпеки країни, визначено їх переваги та недоліки.

Запропоновано послідовність етапів розробки напрямів зміцнення соціальної безпеки країни: діагностування проблем у забезпеченні соціальної безпеки країни; структуризація загроз соціальній безпеці країни; інтегральне оцінювання рівня соціальної безпеки країн ЄС та України; кластеризація країн ЄС та України за рівнем соціальної безпеки; моделювання впливу компонент соціальної безпеки країн ЄС та України на їх економічний розвиток; формування напрямів зміцнення соціальної безпеки країни.

У другому розділі – «**Діагностика проблем та оцінка рівня соціальної безпеки України та країн ЄС**» – здійснено діагностування проблем забезпечення макроекономічної стабільності та соціальної безпеки України та країн ЄС; розроблено методичний підхід до оцінювання рівня соціальної безпеки України та країн ЄС; обґрунтовано та реалізовано оцінювання рівня соціальної безпеки України та країн ЄС.

Рис. 2. Ієрархічно структурований граф загроз соціальній безпеці України

У результаті проведеного дослідження визначено, що соціальна сфера є ключовою детермінантою макроекономічної стабільності країни. Із використанням міжнародних індексів і рейтингів здійснено діагностування проблем забезпечення макроекономічної стабільності та соціальної безпеки України порівняно з країнами ЄС. Виявлено проблеми забезпечення соціальної безпеки України порівняно з країнами ЄС: депопуляція та старіння населення; низька тривалість життя; низький рівень доходу населення; незадовільна якість системи охорони здоров'я.

В основу оцінки рівня соціальної безпеки країн ЄС та України запропоновано покласти підхід, що базується на оцінці інтегрального показника соціальної безпеки (рис. 3).

При формуванні системи показників оцінювання рівня соціальної безпеки країни було використано дані міжнародних рейтингів та індексів, у процесі дослідження було проведено аналіз їх компонентного складу. Сформований комплекс часткових показників було згруповано по компонентах – якість життя, рівень життя, державне регулювання. Часткові показники за типом впливу на систему було розподілено на стимулятори та дестимулятори.

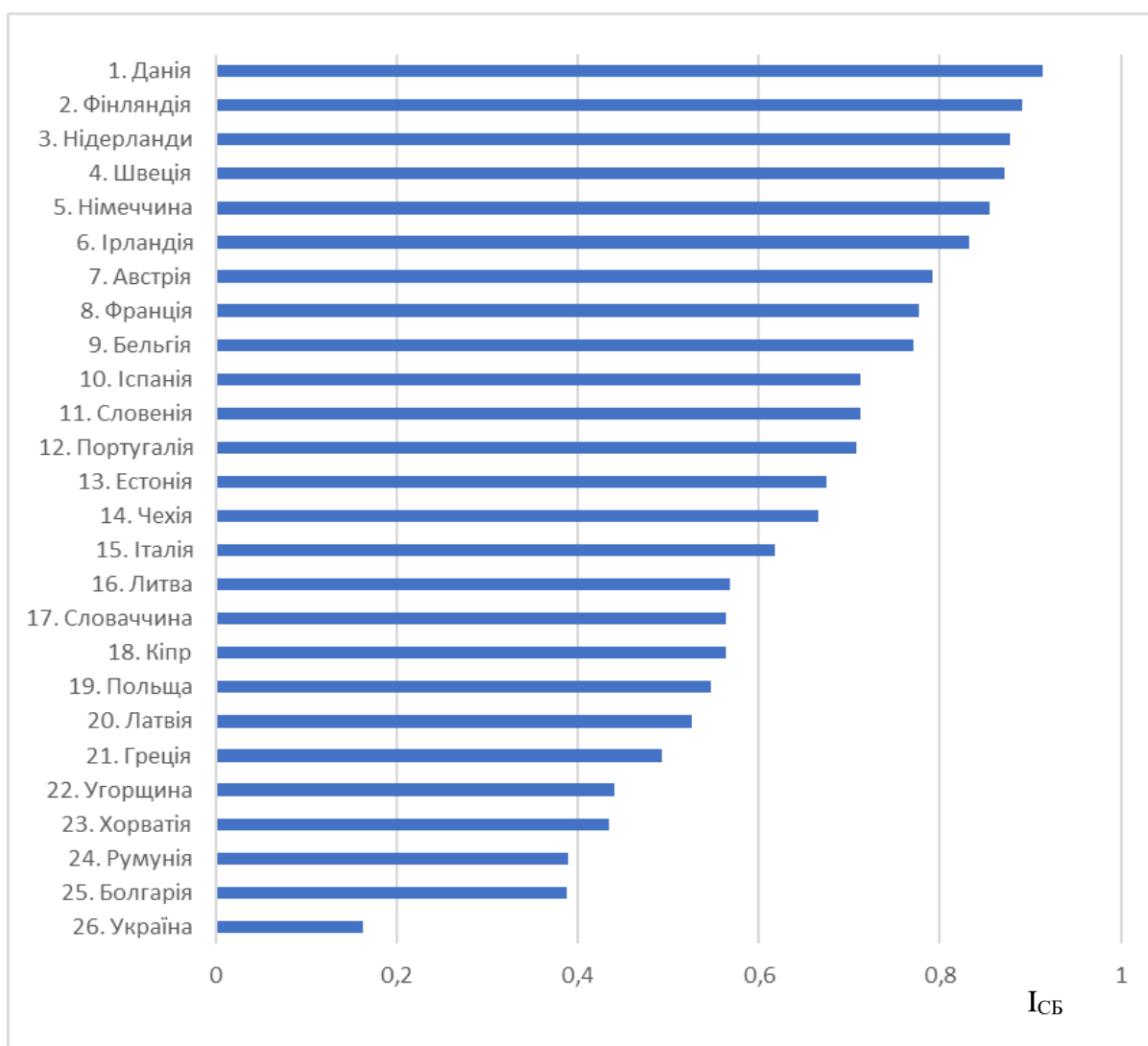

Рис. 3. Діаграма розподілу України та країн ЄС за інтегральним показником соціальної безпеки у 2019 р.

При розрахунку інтегрального показника соціальної безпеки країн ЄС та України використано метод таксономії та метод адитивної згортки. Проведена на основі запропонованого інтегрального показника оцінка дозволила визначити ранг оцінюваних країн за рівнем соціальної безпеки у 2016–2019 рр. як загалом, так і по компонентах. Згідно з розрахунками, у 2019 р. найвищий загальний рівень соціальної безпеки мала Данія, найнижчий – Україна. Найбільш проблемними сферами у забезпеченні соціальної безпеки в Україні, порівняно з країнами ЄС, є: низька якість життя та недовіра до державного регулювання соціальної сфери.

На основі проведеної оцінки рівня соціальної безпеки країн ЄС та України було здійснено їх кластеризацію та виділено чотири кластери країн, що мають близький за значенням рівень соціальної безпеки та близькі за характером закономірності розвитку (табл. 1).

Порівняння результатів кластеризації країн ЄС та України за рівнем соціальної безпеки

Країни	Кластер, до якого потрапила країна, рік				Країни	Кластер, до якого потрапила країна, рік			
	2016	2017	2018	2019		2016	2017	2018	2019
Австрія	1	1	1	1	Німеччина	1	1	1	1
Бельгія	1	2	2	2	Польща	2	3	4	4
Болгарія	3	4	4	4	Португалія	2	2	2	2
Греція	3	3	3	3	Румунія	3	4	4	4
Данія	1	1	1	1	Словаччина	2	3	3	3
Естонія	2	2	2	2	Словенія	2	2	2	2
Ірландія	1	1	1	1	Угорщина	3	3	3	4
Іспанія	2	2	2	2	Фінляндія	1	1	1	1
Італія	2	3	3	3	Франція	1	1	1	1
Кіпр	2	3	3	3	Хорватія	3	3	3	4
Латвія	3	3	3	3	Чехія	2	2	2	2
Литва	2	3	3	3	Швеція	1	1	1	1
Нідерланди	1	1	1	1	Україна	3	4	4	4

Згідно з результатами розрахунків перший кластер сформовано країнами-лідерами з убезпечення соціальної безпеки, до нього увійшли: Австрія, Данія, Ірландія, Нідерланди, Німеччина, Фінляндія, Франція, Швеція. Представником першого кластера, який має найвищі значення інтегрального показника соціальної безпеки та його компонент у 2016–2019 рр., є Данія. До другого кластера увійшли країни, що мають значення інтегральних показників у розрізі складових соціальної безпеки вище середнього, до цього кластера увійшли такі країни: Бельгія, Естонія, Іспанія, Португалія, Словенія, Чехія. До третього кластера віднесено країни, що мають рівень соціальної безпеки нижче середнього: Греція, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Словаччина. До четвертого кластера увійшли країни, що мають низькі значення усіх складових інтегрального показника соціальної безпеки країни: Болгарія, Польща, Румунія, Угорщина, Хорватія та Україна.

Для якісної характеристики стану соціальної безпеки («добрий», «задовільний», «небезпечний» або «критичний») використано межі значень інтегрального показника соціальної безпеки країн, які потрапили у відповідні кластери у 2019 р. Як показало проведене дослідження, серед країн ЄС критичний рівень соціальної безпеки у 2016–2019 р. спостерігається у Болгарії, Румунії, Хорватії, Угорщині, а небезпечний – Греції, Латвії, Польщі, Кіпрі, Словаччині, Литві, Італії. В Україні рівень соціальної безпеки є критичним і має тенденцію до зниження.

У третьому розділі – «**Напрями зміцнення соціальної безпеки України**» – наведено положення теоретичного підходу до формування соціальних стандартів нової якості життя як складової соціальної безпеки в Україні; розроблено методичний підхід до оцінки факторів впливу на якість життя населення України та здійснено його

апробацію; здійснено моделювання впливу компонент соціальної безпеки на рівень ВВП країн ЄС та України; сформовано напрями зміцнення соціальної безпеки України.

Важливою функцією соціально орієнтованої держави є формування її соціальної безпеки. В роботі запропоновано теоретичний підхід до формування соціальних стандартів нової якості життя як складової соціальної безпеки в Україні. Деталізовано його складові: принципи, прийоми, напрями використання, джерела фінансування, форми фінансування, систему забезпечення.

Розроблено методичний підхід до оцінки факторів впливу на якість життя населення України (рис. 4).

Рис. 4. Методичний підхід до оцінки факторів впливу на якість життя населення України

За результатом проведеного факторного аналізу встановлено, що при формуванні соціальних стандартів необхідно враховувати не лише нормативи матеріальних статків (дохід на одну особу) та забезпечення базових потреб населення

(доступність продуктів харчування), але і доступність медичного обслуговування, освітніх послуг і безпечних умов життя.

Здійснено моделювання впливу компонент соціальної безпеки на рівень ВВП країн ЄС та України (табл. 2).

Таблиця 2

Часткові моделі залежності ВВП на душу населення від складових соціальної безпеки

Рік	Складові інтегрального показника соціальної безпеки		
	рівень життя	якість життя	державне регулювання
2016	$y = 53731 I^{1,7738}$ $R^2 = 0,76$	$y = 52517 I^{1,5492}$ $R^2 = 0,88$	$y = 47757 I^{1,4915}$ $R^2 = 0,86$
2017	$y = 66488 I^{2,1088}$ $R^2 = 0,64$	$y = 62722 I^{1,6708}$ $R^2 = 0,88$	$y = 53650 I^{1,5535}$ $R^2 = 0,84$
2018	$y = 54594 I^{1,6696}$ $R^2 = 0,85$	$y = 50977 I^{1,3683}$ $R^2 = 0,88$	$y = 48078 I^{1,2534}$ $R^2 = 0,82$
2019	$y = 61620 I^{1,7187}$ $R^2 = 0,86$	$y = 54971 I^{1,6535}$ $R^2 = 0,86$	$y = 57650 I^{1,5793}$ $R^2 = 0,81$

Примітка: y – ВВП на душу населення, дол. США; I – інтегральний показник складової соціальної безпеки; R^2 – коефіцієнт детермінації моделі.

У результаті дослідження виявлено наявність синергетичного ефекту від поліпшення усіх компонент соціальної безпеки, доведено, що вплив соціальної безпеки на економічний розвиток є суттєвим і сталим.

Дослідження впливу компонент соціальної безпеки на рівень ВВП здійснювалося у три етапи: дослідження впливу окремих складових соціальної безпеки на рівень ВВП за допомогою однофакторних регресійних моделей; дослідження одночасного впливу складових соціальної безпеки на ВВП за допомогою багатфакторних моделей; визначення еластичності ВВП на душу населення за складовими соціальної безпеки.

Побудовані моделі сукупного впливу компонент соціальної безпеки на ВВП України та країн ЄС за період 2016-2019 рр. наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Моделі сукупного впливу компонент соціальної безпеки на ВВП України та країн ЄС

Рік	Моделі
1	2
2016	$y_{2016} = 53149,29 \cdot I_1^{0,257} \cdot I_2^{0,88} \cdot I_3^{0,492}$, $R^2 = 0,89$
2017	$y_{2017} = 60294,73 \cdot I_1^{-0,031} \cdot I_2^{1,133} \cdot I_3^{0,547}$, $R^2 = 0,91$

1	2
2018	$y_{2018} = 536373,3 \cdot I_1^{0,61} \cdot I_2^{0,772} \cdot I_3^{0,139}, R^2 = 0,90$
2019	$y_{2019} = 59159,95 \cdot I_1^{0,832} \cdot I_2^{0,467} \cdot I_3^{0,425}, R^2 = 0,92$

За результатами аналізу виявлено, що упродовж 2016–2018 рр. найбільшим був вплив на ВВП компоненти «Якість життя». Але у 2019 р. відбувся перерозподіл впливу компоненти «Рівень життя» та «Якість життя» на ВВП, що свідчить про посилення значення базових потреб населення.

Визначено, що найбільші значення ВВП на одну особу забезпечують зміни показників компоненти «Рівень життя». Серед показників компоненти «Державне регулювання» найбільшим є вплив показника зовнішнього втручання, зменшення його до рівня Греції забезпечує приріст ВВП на 8,1 %, це єдиний показник, за яким найгірше значення спостерігається не тільки в Україні, а й на Кіпрі, що, швидше за все, пов'язано із зовнішньою агресією. Поліпшення показників, пов'язаних з безпекою, у компоненті «Державне регулювання» забезпечує приріст ВВП на 6,2–6,8 %. Доведено, що одним із суттєвих чинників підвищення ВВП є зниження рівня корупції. Так, поліпшення показника до рівня Болгарії забезпечує приріст ВВП на 4,7 %. Досягнення рівнів країн ЄС, які протягом 2016–2019 рр. входили в один кластер з Україною, дозволить суттєво підвищити і рівень соціальної безпеки, і рівень ВВП.

Обґрунтовано необхідність трансформації соціальної політики України. Здійснено порівняльний аналіз формування соціальної політики країн ЄС та України в умовах пандемії коронавірусної інфекції COVID-19. Розроблено рекомендації щодо забезпечення соціальної сфери України за напрямками: рятування життя, захист бідних та соціально не захищених, підтримка бізнесу та збереження робочих місць.

Результатом проведеного дослідження є наукове обґрунтування теоретико-методичних засад і розроблення практичних рекомендацій щодо оцінки та зміцнення соціальної безпеки країни.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі вирішене важливе науково-практичне завдання, що полягає в обґрунтуванні теоретичних положень, розробці методичних підходів і науково-практичних рекомендацій щодо оцінки та зміцнення соціальної безпеки України.

Проведене у роботі дослідження дозволило отримати ряд взаємопов'язаних наукових і практичних результатів різного рівня новизни: теоретичного й емпіричного.

На теоретичному рівні одержано такі наукові результати:

1. Розроблено методичний підхід до оцінки соціальної безпеки країни, який базується на системі показників (інтегрального, комплексних і часткових) і передбачає її проведення по таких складових: якість життя, рівень життя, державне регулювання, що дозволило визначити ранг України та країн ЄС за рівнем соціальної безпеки як загалом, так і по складових. Надано якісну характеристику рівня соціальної безпеки країни («добрий», «задовільний», «небезпечний» або «критичний»).

2. Запропоновано методичні положення щодо оцінки факторів впливу на якість життя населення України, які передбачають її проведення шляхом реалізації ряду етапів: формування інформаційного масиву даних показників рівня та якості життя населення України; виявлення чинників впливу на якість життя населення України; виявлення факторів впливу на якість життя населення; розробку пропозицій щодо забезпечення соціальної безпеки країни.

3. Сформовано взаємопов'язану послідовність етапів обґрунтування напрямів зміцнення соціальної безпеки країни: діагностування проблем у забезпеченні соціальної безпеки країни; структуризація загроз соціальній безпеці країни; інтегральне оцінювання рівня соціальної безпеки країн ЄС та України; кластеризація країн ЄС та України за рівнем соціальної безпеки; моделювання впливу компонент соціальної безпеки країн ЄС та України на їх економічний розвиток; формування напрямів зміцнення соціальної безпеки країни.

4. Удосконалено систему показників оцінки соціальної безпеки країни, для чого було використано дані міжнародних рейтингів та індексів. Сформований комплекс часткових показників було згруповано по компонентах – якість життя, рівень життя, державне регулювання.

5. Уточнено сутність поняття «соціальна безпека», під яким запропоновано розуміти складову безпеки національної економіки, стан захищеності національних інтересів у соціальній сфері від зовнішніх і внутрішніх загроз шляхом розробки та реалізації державної політики, спрямованої на підвищення рівня та якості життя населення в країні. Результати трендового та бібліометричного аналізів на основі поєднання інструментарію Google Trends і Web of Science Results Analysis дозволили визначити, що одним із основних пріоритетів забезпечення соціальної безпеки у країнах світу є формування системи соціального захисту, підвищення рівня та якості життя населення, а також збалансування пріоритетів економічного розвитку із питаннями соціальної справедливості.

На емпіричному рівні одержано такі наукові результати:

1. На основі дослідження впливу загроз на соціальну безпеку України шляхом застосування проблемно-орієнтованого підходу обґрунтовано, що ієрархія пріоритетних загроз соціальній безпеці України є 5-рівневою, а до найбільш актуальних з них, що суттєво впливають на соціальну безпеку, віднесено: неефективність державного регулювання соціальної сфери національної економіки та зниження темпів економічного розвитку.

2. Оцінено рівень соціальної безпеки країн ЄС та України та виявлено таке: у 2019 р. найвищий рівень соціальної безпеки з 26 досліджуваних країн мала Данія, а найнижчий – Україна; серед країн ЄС критичний рівень соціальної безпеки у 2019 р. спостерігався у Болгарії, Румунії, Хорватії, Угорщини; в Україні рівень соціальної безпеки є критичним і має тенденцію до зниження.

3. Здійснено кластеризацію країн ЄС та України за рівнем соціальної безпеки та визначено, що Україна увійшла до кластера країн, для якого характерні низькі значення усіх складових інтегрального показника соціальної безпеки країн. До цього кластера також увійшли: Болгарія, Польща, Румунія, Угорщина, Хорватія.

4. Оцінено вплив факторів на якість життя населення України. Встановлено, що при формуванні соціальних стандартів необхідно враховувати не лише нормативи матеріальних статків (дохід на одну особу) та забезпечення базових потреб населення (доступність продуктів харчування), але і доступність медичного обслуговування, освітніх послуг і безпечних умов життя.

5. Здійснено моделювання впливу якості життя, рівня життя та дієвості державного регулювання соціальною сферою країни на рівень економічного розвитку держави. Виявлено, що найбільший вплив на значення ВВП на одну особу справляють зміни показників компоненти «Рівень життя».

6. Обґрунтовано напрями зміцнення соціальної безпеки України в умовах пандемії коронавірусної інфекції COVID-19: рятування життів, захист бідних і соціально не захищених, підтримка бізнесу та збереження робочих місць.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз даних:

1. Полякова О. Ю., Грипіч О. В., Леванда О. М. Аналіз чинників впливу на якість життя населення України. *Бізнес Інформ*. 2021. № 1. С. 199–206. DOI: 10.32983/2222-4459-2021-1-199-206 (включено до: *Index Copernicus, Ulrichsweb, DOAJ, REPEC, GoogleScholar та ін.*).

Особистий внесок: розроблено методичні рекомендації щодо оцінювання факторів впливу на якість життя населення України; запропоновано алгоритм для аналізу факторів впливу на якість життя населення України.

2. Грипіч О. В. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «соціальна безпека». *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. № 4. Том 2. С. 212–217 (включено до: *Index Copernicus, GoogleScholar та ін.*).

3. Міхайленко Д. Г. Грипіч О. В. Нова якість життя як складова соціальної безпеки. *Бізнес Інформ*. 2020. № 12. С. 225–230. DOI: 10.32983/2222-4459-2020-12-225-230 (включено до: *Index Copernicus, Ulrichsweb, DOAJ, REPEC, GoogleScholar та ін.*).

Особистий внесок: сформульовано положення концептуального підходу до формування соціальних стандартів нової якості життя як складової соціальної безпеки в Україні.

4. Михайленко Д. Г. Грипіч О. В. Проблеми трансформації соціальної політики як основи соціальної безпеки держави. *Проблеми економіки*. 2020. № 4. С. 357–363. DOI: 10.32983/2222-0712-2020-4-357-363 (включено до: *Ulrichsweb, Index Copernicus, DOAJ, REPEC, ProQuest, GoogleScholar та ін.*).

Особистий внесок: представлено правові документи, які регулюють питання формування безпеки в соціальній сфері. Визначено складові соціальної безпеки. Запропоновано підходи до визначення соціальної політики держави в контексті формування соціальної безпеки. Проаналізовано типи та моделі ведення соціальних політик з позиції формування соціальної безпеки держави.

5. Грипіч О. В. Бюджетний механізм фінансування видатків соціальної сфери з урахуванням змін у віковій структурі населення. *Наукові праці НДФІ*. 2008. Вип. 4 (45) С. 36–43. (включено до: *Google Scholar, Research Bible, Index Copernicus ICI World Journals*).

Статті у зарубіжних наукових фахових виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз даних:

6. Грипіч О. В. Діагностика проблем забезпечення соціальної безпеки України та країн ЄС. *Sciens of Europe*. Praha, Czech Republic. 2021. Vol. 2. No. 65. P. 12–16. DOI: 10.24412/3162-2364-2021-65-2-12-16 (видання ЄС; включено до: *Index Copernicus, GoogleScholar, CiteFactor, Academic Resource Index та ін.*).

Праці апробаційного характеру:

7. Грипіч О. В. Декомпозиційний аналіз змістовних аспектів соціальної безпеки // Економіка, облік, фінанси та право в умовах глобалізації : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 8 лют. 2021 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2021. С. 6–7.

8. Грипіч О. В. Методичний підхід до оцінки соціальної безпеки країни // «The process and dynamics of the scientific path: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 1), February 26, 2021. Athens, Hellenic Republic: European Scientific Platform. P. 16–18.

9. Грипіч О. В. Фактори впливу на якість життя населення в Україні // Особливості та передумови соціально-економічного розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 5 берез. 2021 р.). Одеса : Східноєвропейський центр наукових досліджень, 2021. С. 14–16.

10. Грипіч О. В. Стратегічні аспекти забезпечення соціальної безпеки країни // Сучасні виклики та аспекти інноваційного розвитку економічної науки і практики :

матеріали I Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Київ, 24 лют. 2021 р.). Київ, 2021. С. 6–8.

11. Грипіч О. В. Формування соціальних стандартів якості життя населення // Актуальні проблеми, пріоритетні напрямки та стратегії розвитку України : тези доп. I Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (м. Київ, 15 берез. 2021 р.). Київ, 2021. С. 129–130.

12. Грипіч О. В. Сучасний механізм фінансування вищої освіти // Забезпечення якості вищої освіти: сучасний стан та перспективи : матеріали V наук.-метод. конф. (м. Харків, 9 лют. 2019 р.). Харків : ХІФ КНТЕУ, 2019. С. 356–360.

13. Грипіч О. В. Шляхи і методи вдосконалення контролю за фінансовою діяльністю // Інноваційні технології в науці, підготовці та перепідготовці фахівців : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17–18 трав. 2007 р.). Одеса : ОІФ УДУЕФ, 2007. С. 72–75.

АНОТАЦІЯ

Грипіч О. В. Теоретичні аспекти оцінки та зміцнення соціальної безпеки України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України. – Харків, 2021.

Дисертацію присвячено розвитку теоретико-методичних положень і розробці науково-практичних рекомендацій щодо оцінки та зміцнення соціальної безпеки України.

У дисертації запропоновано методичний підхід до інтегральної оцінки соціальної безпеки країни, який містить такі складові: якість життя, рівень життя, державне регулювання, враховує загрози соціальній безпеці країни, що дозволяє визначити рівень і диспропорції розвитку і може слугувати основою для формування напрямів зміцнення соціальної безпеки країни. Розроблено методичні положення до оцінки факторів впливу на якість життя населення України. Удосконалено методичне забезпечення до визначення впливу якості життя, рівня життя та дієвості державного регулювання соціальною сферою країни на рівень економічного розвитку держави, який передбачає застосування регресійного моделювання, що дає можливість виробляти та вживати науково обґрунтованих заходів щодо забезпечення соціальної безпеки країни. Наведено теоретичні та прикладні засади формування напрямів зміцнення соціальної безпеки країни, які передбачають таку послідовність: діагностування проблем у забезпеченні соціальної безпеки країни → структурування загроз соціальній безпеці країни → інтегральне оцінювання рівня соціальної безпеки країн ЄС та України → кластеризацію країн ЄС та України за рівнем соціальної

безпеки → моделювання впливу компонент соціальної безпеки країн ЄС та України на їх економічний розвиток → формування напрямів зміцнення соціальної безпеки країни, що доцільно враховувати при корегуванні державної соціальної політики, розробці оперативних і стратегічних програм її реалізації. Удосконалено систему показників для оцінки соціальної безпеки країни яка ґрунтується на структуризації загроз соціальній безпеці країни, включає як інтегральний, так і часткові показники, що характеризують рівень життя, якість життя та дієвість державного регулювання в соціальній сфері, сформована із використанням міжнародних індексів і рейтингів, що дає можливість визначити рівень соціальної безпеки України та країн ЄС і здійснити їх кластеризацію. Уточнено сутність поняття «соціальна безпека». Обґрунтовано напрями зміцнення соціальної безпеки України в умовах пандемії коронавірусної інфекції COVID-19: рятування життів, захист бідних і соціально не захищених, підтримка бізнесу та збереження робочих місць.

Ключові слова: безпека національної економіки, соціальна безпека, інтегральна оцінка, якість життя, рівень життя, соціальна політика, факторний аналіз.

АННОТАЦІЯ

Грипич Е. В. Теоретические аспекты оценки и укрепления социальной безопасности Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. – Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины. – Харьков, 2021.

Диссертация посвящена развитию теоретико-методических положений и разработке научно-практических рекомендаций по оценке и укреплению социальной безопасности Украины. В диссертации предложен методический подход к интегральной оценке социальной безопасности страны, который включает следующие компоненты: качество жизни, уровень жизни, государственное регулирование, учитывает угрозы социальной безопасности страны, что позволяет определить уровень и диспропорции развития и может служить основой для формирования направлений укрепления социальной безопасности страны. Разработаны методические положения к оценке факторов влияния на качество жизни населения Украины. Усовершенствовано методическое обеспечение к определению влияния качества жизни, уровня жизни и действенности государственного регулирования социальной сферы страны на уровень экономического развития государства. Представлены теоретические и прикладные основы формирования направлений укрепления социальной безопасности страны. Усовершенствована система показателей для оценки социальной безопасности страны. Уточнена сущность понятия «социальная безопасность», под которым понимается состояние защищенности национальных интересов в социальной сфере от внешних и

внутренних угроз путем разработки и реализации государственной политики, направленной на повышение уровня и качества жизни населения в стране.

Ключевые слова: безопасность национальной экономики, социальная безопасность, интегральная оценка, качество жизни, уровень жизни, социальная политика, факторный анализ.

ABSTRACT

Hrypich O. V. Theoretical aspects of assessing and strengthening Ukraine's social security. – Manuscript.

A thesis for a Candidate of Sciences degree (PhD) in Economics in the specialty 08.00.03 – Economics and Management of National Economy. – Research Center for Industrial Development Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Kharkiv, 2021.

The thesis is aimed at developing theoretical and methodological provisions and suggesting scientific and practical recommendations to assessing and strengthening Ukraine's social security.

The thesis suggests a methodological approach to the integral estimation of the country's social security, the former including the following components: quality of life, standard of living, and government regulation. It also takes into account threats to the country's social security, making it possible to determine the level and disproportions of development, and can serve as a basis to form the areas for strengthening the country's social security. Methodological provisions to assess factors influencing the quality of life in Ukraine have been developed. Methodological support has been improved to determine the impact of the quality of life, the standard of living and the effectiveness of state regulation in the country's social sphere on the level of national economic development, This approach requires regression modeling to be used, and makes it possible to take scientific measures to ensure the country's social security. The theoretical and practical basis for the areas of strengthening the country's social security is presented, providing for the following chain: diagnosing problems present in ensuring the country's social security → structuring threats to the country's social security → assessing the level of social security in the EU and Ukraine → clustering the EU member states and Ukraine by the level of social security → modeling the influence of the social security components of the EU countries and Ukraine on their economic development → creating the areas for strengthening the country's social security, which is expedient to take into account when adjusting the state social policy and developing operational and strategic programs for its implementation. The system of indicators for assessing the country's social security has been improved, which a) is based on assessing the structure of threats to the country's social security; b) includes both integral and partial indicators characterizing the standard of living, quality of life and the effectiveness of state regulation in the social sphere; c) is formed using international indices and ratings, thus

making it possible to determine the level of social security in Ukraine and the EU member states and to carry out their clustering. The essence of the social security concept has been clarified, being understood as a national economic security component, and security of national interests in the social sphere from external and internal threats through the development and implementation of the state policy aimed at improving the level and quality of life in the country.

The influence of the quality of life, standard of living and efficiency of the state control in the country's social sphere on the country's level of economic development is modeled. It is proved that changes in the indicators of the "Standard of Living" component provide the greatest impact on the value of the GDP per capita.

The areas for strengthening Ukraine's social security within the pandemic of COVID-19 coronavirus infection are identified, namely: saving lives, protection of the economically disadvantaged and underprivileged groups, support for business, and preservation of jobs.

Keywords: factorial analysis, integral estimation, national economic security, quality of life, social policy, social security, standard of living